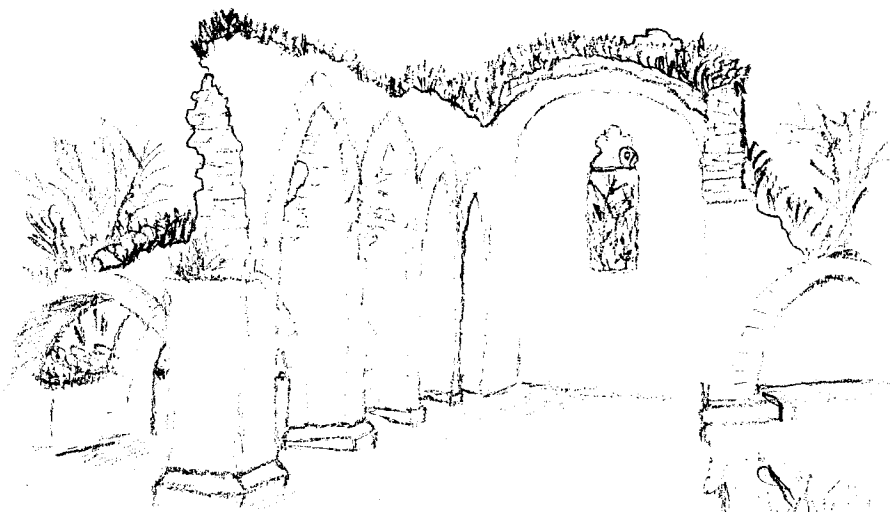

ALVASTRA

KLOSTER

*Ett projekt-arbete av
Caroline Ackermann*

Innehållsförteckning

<i>Lite historik om Cisterciensorden</i>	2
<i>Munkarna kommer till Sverige och Alvastra</i>	6
<i>Munkarna</i>	7
<i>Munkarnas klädsel</i>	8
<i>Klostrets övriga invånare</i>	9
<i>Klostrets ämbetsmän</i>	10
<i>Vad åt man?</i>	12
<i>Livet i klostret</i>	13
<i>Klostrets betydelse</i>	14
<i>Heliga Birgitta och Alvastra Kloster</i>	16
<i>Klostret</i>	17
<i>Alvastra Kloster (Byggnaden)</i>	18
<i>Alvastra Klosters Godsinnhav</i>	21
<i>Alvastra Kvarnar</i>	23
<i>Klostrets förfall</i>	24
<i>Utgrävningarna</i>	25
<i>Klostret idag</i>	26
<i>Källförteckning</i>	27

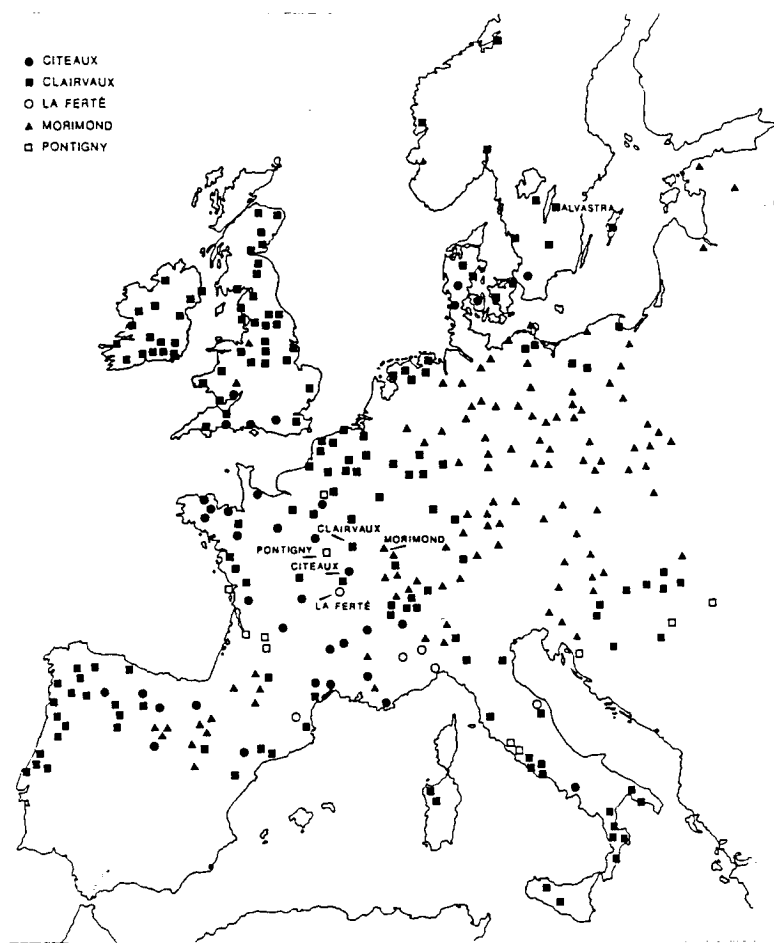
Lite historik om Cisterciensorden

Alvastra Kloster tillhörde klosterorden cistercienserna (vilken fått sitt namn efter Cistercium, den latinska formen för Citeaux) vilken grundades i Frankrike 1098 efter det att en grupp munkar lämnat sitt benediktinkloster för att flytta ut till en öde, avskild plats - Citeaux. De tyckte inte om rikedomarna och storståtligheten i Benediktinklostren och ville återvända till den enkla livsstilen som de första kristna munkarna hade haft.

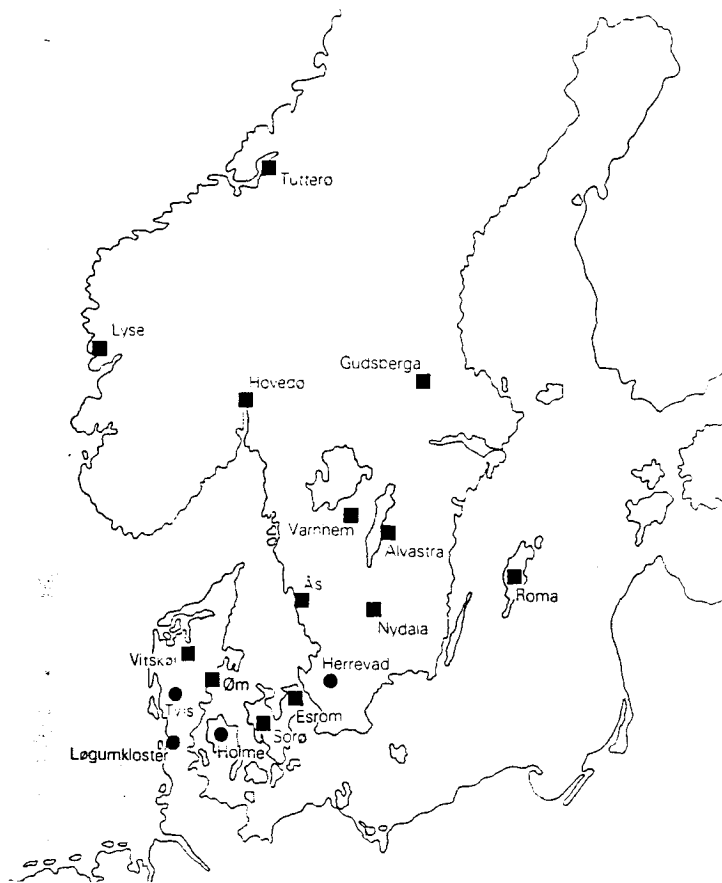
År 1119 hade denna utbrytning resulterat i en ny munkorden, Cistercienserna, som hade sina egna regler: man inskräppte benediktinregelns krav. Benedikts regel förespråkade bl a måttlighet i allt, kroppsarbete i kombination med andlig verksamhet samt eget brukande av jorden.

Under ledning av klostret i Citeaux söder om Dijon, grundlades i snabb följd dotterklostren La Ferté, Pontigny, Morimond och Clairvaux.

Clairvauxklostrets etablering år 1115 bidrog starkt till Cisterciensordens snabba och omfattande spridning i Europa.

Spridningskarta över de främsta cisterciensklöstren i Europa under 1100-talet och 1200-talet.

Cisterciensklöster i Norden under 1100- och 1200-talen.

Moderklöster: ● Citeaux ■ Clairvaux.

Klostrets abbot Bernhard av Clairvaux (1090-1153) blev en centralgestalt med stor betydelse för ordens inflytande i både religiösa och politiska sammanhang. Under hans tid tillkom ett stort antal kloster. Samtliga svenska cisterciensklöster har Clairvaux som ursprungskloster.

Cisterciensorden kännetecknas alltså av en mycket välorganiserad uppbyggnad men även av välutvecklade kontakter med kungamakten, biskopar och andra inflytelserika grupper i det medeltida samhället. Detta förhållande i kombination med ordens funktion som påvemaktens förlängda arm i Europa samt ordens välutvecklade ekonomiska organisation gjorde att den snabbt fick en plats som övergripande institution i Europa, både i religiös, politisk och ekonomisk bemärkelse.

Klosterkomplexen placerades ofta på centrala platser i landskapet med goda förutsättningar för exempelvis skogs- och jordbruk, järn- och kopparhantering, fiske samt kommunikation och handel. De mottog stora markdonationer och blev snabbt mycket konkurrenskraftiga i förhållande till andra grupper, genom att klostren fick olika privilegier i form av skatte- och tullfrihet samt att de befriades från tionde (= en gammal form av skatt som från början gick till kyrkan och omfattade en tiondel av jordbrukets avkastning)

Vid medeltidens slut var antalet cisterciensklöster omkring 750 stycken och av dessa var Alvastra och Nydala den fyrtionde respektive fyrtioförsta "dottern" av Clairvaux.

Cisterciensernas konkurrenskraft och inflytande avtog i mitten av 1200-talet, då de mer stadsorienterade tiggardordnar som då uppstod kom att få allt större betydelse samtidigt som staden som kommersiell företeelse stärktes.

Benedikts Klosterregel

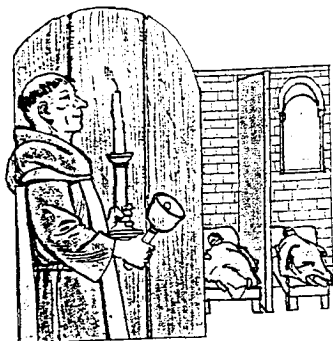
I över 500 år var det Benedikts regel som styrde munkarnas och nunnornas liv i många delar av Europa. Reglerna var utarbetade omkring år 520 av italienaren Benedikt av Nursien. Vad ville Benedikt åstadkomma med sin regel?

Själv sa han så här: "Jag har skrivit dessa regler för att vi munkar, genom att följa dem i våra kloster, kan visa att vi har en del godhet i våra liv, och en början till helighet". Likaså ville han se till att munkarna och nunnorna tillbringade sina dagar på bästa sätt, och att de inte blev lata, galna eller hade långtråkigt.

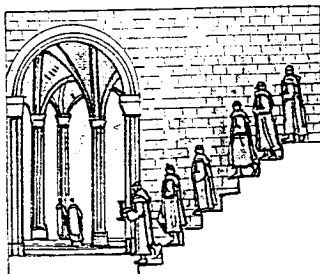
Men vilket var då bästa möjliga sätt att leva för munkarna och nunnorna? Benedikt ansåg att det fanns två enkla svar på den frågan: "gör Guds verk" och var flitig. Med "Guds verk" menade han bön och gudstjänst. Han befälde munkarna att hålla sju gudstjänster varje dag. När munkarna inte var i kyrkan ville Benedikt att munkarna skulle syssla med hårt kroppsarbete t ex lantbruk eller om de var välutbildade studera och göra avskrifter av viktiga religiösa böcker.

Benedikt bestämde också att munkarna aldrig skulle lämna sitt kloster. De skulle inte ha några ägodelar och de skulle vara frikostiga, ägna sig åt välgörenhet, vara rena och lydiga.

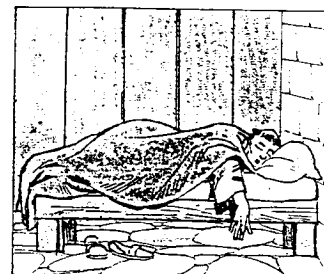
Klostrens Dygnsrytm enligt Klosterregeln

Midnatt Väckning. Sedan hölls dagens första gudstjänst.

1.00 på morgonen
Munkarna stannar kvar i kyrkan för dagens andra gudstjänst, en tacksägelse.

2.00 Munkarna lämnar kyrkan och går till sängs. De kan sova eller läsa heliga böcker eller be.

7.00 Munkarna är uppe och återvänder till kyrkan för en kort gudstjänst.

7.30 Därefter stannade en del munkar kvar i kyrkan för att fira dagens första mässa.

Mässan var kyrkans viktigaste gudstjänst. I den deltog både munkar, arbetare och annan arbetskraft.

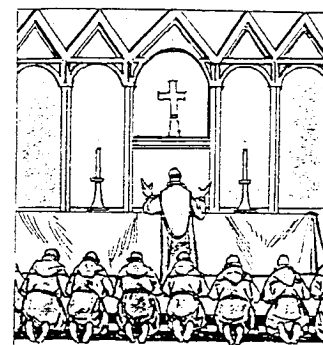
8.00 Frukosttid. Under fastetiden skulle munkarna klara sig utan frukost.

8.30 Mässa i kyrkan. Därefter till kapitelhuset för att höra meddelanden och diskutera planer.

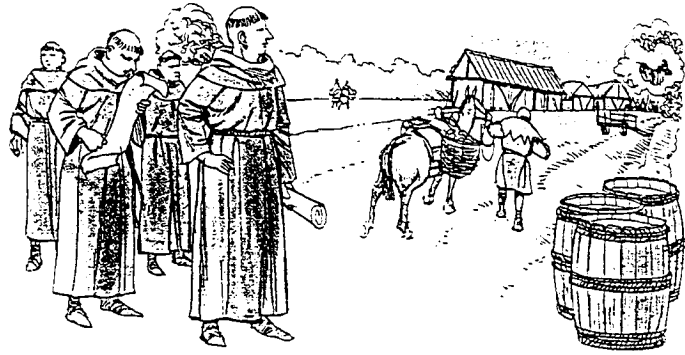
9.30 Efter kapitelmötet kunde yngre munkar promenera och samtala i pelargångarna.

10.00 Tillbaka till kyrkan för att fira högmässa, den allra högtidligaste gudstjänsten. Här ingick hymner och sånger.

11.00 Middag. Munkarna lyssnade till högläsning ur heliga böcker. Samtal var förbjudna.

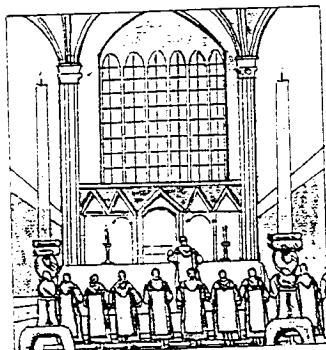
10.30 De äldre munkarna organiserar arbetet och arbetarna på klostrets lantbruk.

En del munkar arbetade långa dagar på odlingarna. Andra arbetade inte lika hårt.

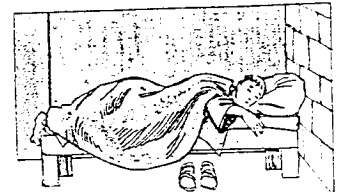

12.30 till 17.00 (till vänster) Munkarna arbetade på fälten eller i örträdgården.

17.00 (18.00 på sommaren) (till höger) Till kyrkan för att delta i kvällsgudstjänsten, kallad vesper, och i kollationen (högläsning).

18.00 (19.00 på sommaren) Efter kvällsmåltiden kunde munkarna koppla av i pelargångarna eller i trädgården.

19.00 (20.00 på sommaren) Dagens sista gudstjänst, varefter munkarna gick till sängs.

Munkarna kommer till Sverige och Alvastra

Från klostret Clairvaux i Frankrike kom munkarna till Sverige år 1143. På uppdrag av drottning Ulfhild, gemål till Sverker den äldre sände abboten i klostret i Clairvaux Bernhard (Han tillsammans med abbotarna i de fyra äldsta dotterklostren var ordens ledare) de första munkarna till Sverige.

Nya kloster stiftades genom att en grupp på 12 munkar och en abbot sändes ut för att grunda det nya klostret. Munkarna som sändes till Sverige grundade de två munkklostren Alvastra i Östergötland och Nydala i Småland. Från Alvastra grundades Varnhem i Västergötland 1150 och ett tiotal år senare Viby i Uppland.

Drottning Ulfhild, Sverker den äldres gemål var obotligt sjuk och började tänka på sin förestående hädanfär. Med tanke på det liv hon hade levt, sina två tidigare äktenskap med kung Inge av Sverige och Kung Nils av Danmark vilkas död hon på troliga grunder var orsak till, var det kanske inte så underligt att hon försökte göra det mesta möjliga för att få någorlunda ro på andra sidan graven.

Drottning Ulfhild skänkte sin gård Alvastra, vilken hon fått i morgongåva vid giftermålet med Kung Sverker, till att grunda ett kloster.

Hon fick dock aldrig se klostret färdigt då det invigdes först 1185.

En del forskare anser att orsaken till att cistercienserna kallades till Sverige var ett kyrkomöte i Lund år 1139.

Sverker den äldres biskop Gisle i Linköping var närvarande vid mötet tillsammans med danska och norska biskopar samt en påvlig delegat. Biskop Gisles närvaro var av kyrkopolitisk betydelse för Sverker och vänskapsförbindelser knöts med ärkebiskop Eskil i Lund. Eskil var vänligt sinnad till cistercienserna och slutade själv sitt liv som cisterciensmunk i klostret i Clairvaux. Det var dock inte genom Eskil som munkarna kom till Sverige utan de hade kallats direkt från klostret i Clairvaux.

Sverker och biskop Gisle i Linköping utvecklade tidigt Sveriges kontakter med påvemakten.

Det goda förhållandet till påvemakten avspeglade sig i ett besök av det påvliga sändebudet Nicolaus Breakspear (senare påven Hadrianus IV) kring år 1153/54. Mötet hölls i Linköping och sannolikt var både Sverker den äldre, biskop Gisle och representanter för cistercienserna närvarande.

Avsikten med mötet var bl a att försöka inrätta ett självständigt svenskt ärkesäte. Detta misslyckades dock och Sverige tillhörde Lunds ärkestift ända fram till år 1164, då ett eget svenskt ärkestift inrättades i Gamla Uppsala.

Den förste svenske ärkebiskopen Stefan var tidigare munk i Alvastra Kloster, vilket tydligt visar på cisterciensernas inflytande under denna tid. Stefan vigdes till sitt ämbete av ärkebiskop Eskil i Katedralen i Sens i Frankrike.

Vid Kardinal Breakspears besök infördes dock den s k Peterspenningen (en medeltida skatt till påvestolen; även en nutida, frivillig avgift) och Sverige blev därmed skatteskyldigt under påvemakten.

Munkarna

Innan någon kunde bli munk var han tvungen att genomgå ett särskilt provår. Var och en som ville bli munk måste själv be om inträde.

Då fyra dagar förflutit efter denna begäran fördes den inträdessökande in i Kapitelsalen, där han föll på knä och tillfrågades av abboten vad han önskade. Han svarade då - Guds och Eder barmhärtighet - Abboten bad honom då stiga upp och talade om för honom om ordens stränghet. Då aspiranten stod fast vid sitt beslut sa abboten - Gud som i dig börjat detta verk fullföljer det också.

Aspiranten infördes i hospitet, på tredje dagen ikläddes han novisdräkten och fördes in i noviscellen varpå provåret började.

Under den här tiden stod han under novismästarens ledning som undervisade honom om klosterlivet och klosterlöftena.

Han fick arbeta, läsa, vara ledig samt äta samma mat som munkarna. Den som var antagen till novis var tvungen att vara minst 18 år. Han skulle vara ogift, av äkta börd, frisk och ha ett gott rykte. Man såg gärna att söner till förmögna män togs in i ordern. När provåret var slut kallades till möte för att besluta om novisen var lämplig att bli munk. Ansågs han lämplig fick han trädas in i Konvensalen där han avsåde sig alla sina jordiska ägodelar samt skrev sitt testamente (!!!) Därefter fördes han in i kyrkan för att högtidligt avlägga löftet och vigas till munk.

Man klippte av hans hår (som brändes upp). Man klädde av honom noviskläderna och klädde på honom den av abboten vigda (bestänkt med vigvatten) munkdräkten. Den invigde leddes därefter till sin plats i koret varefter man bad och läste.

Därmed var den högtidliga akten avslutad, klosterporten stängd och munkens hela liv var vigt åt ordern.

Han var död för det borgerliga samhället och utesluten från sin ätt. Munkdräkten fick aldrig tas av. Gjorde någon det drabbades han av påvens och ordens straff.

Man fick inte göra något utan abboten eller priorns vetskap. Inga brev fick sändas till anhöriga el dyl utan abbotens kännedom. Endast sällan tilläts han lämna klostret för att besöka sina anhöriga men då måste han vandra till fots.

När någon munk begått en förseelse, kunde kroppsstraff utdömas. I Kapitelsalen fick han dra upp kappan för att sedan gisslas. Vid grövre brott blev han förvisad från klostrets trygga hägn.

Klosterlöftena

Munkarnas liv var reglerat av 3 innehållsrika löften, vilka band dem oupplösligen till orden. De tre löftena var:

1. Stabilitas loci - genom den förband sig munken att tillhöra klostret ända till döden, ingenting annat än exkommunikation kunde stöta ut honom.
2. Conversi morum - innefattade kyskhets och fattigdom.
3. Obedientia - lydnad avsåg att göra munken ödmjuk ty genom ödmjukheten sattes han i rätt förhållande till Gud.

Munkarnas klädsel

Det fanns ingen bestämd stadga för färgen på kläderna men den helige Bernhard rekommenderade den vita (som gav uttryck för hjärtats renhet). Färgen skiftade dock i allmänhet lite i grått varför cistercienserna kallades för gråbröder.

Ibland kallades de även för svartbröderna efter den svarta kåpan som de tog på sig när de vistades utanför klostrets murar. Under kläderna hade de en slags skjorta eller tunika med trånga ärmar och som räckte ända ner till knäna. Över denna skjorta hade man en vidare dräkt (en cuculla) med ärmar och kapuschong. Dessutom hade de en gördel runt midjan samt naturligtvis strumpor och skor.

Tyget var grovt, vanligtvis vävt i klostret - klostervadmal.

Det var förbjudet för munkarna att bära skägg.

Klostrets övriga invånare

Konverserna

Konverserna utgjorde klostrets tjänstepersonal - munkarnas drängar, till det togs män som var lämpliga för kroppsarbete. Konverserna var också tvungna att genomgå en prøvotid men då bara 6 månader. Visade de sig vara dugliga fick de avlägga löftet, avsäga sig all egendom och lova abboten trohet och lydnad in i döden.

En konvers kunde aldrig bli munk. De använde samma dräkt som munkarna fast en annan färg. Alla bokliga studier och vetenskaper var förbjudna för dem.

Några av deras uppgifter var att tröska, mjölka och smida. Konverserna var en tigande arbetarskara. Det var endast tillåtet för dem att prata med sina förmän på givet tecken och då endast om saker som rörde arbetet.

Denna tystnad utövade en stor inflytelse på orden. Den gjorde medlemmarna otllgängliga för världen. Den skapade ett lydigt och flitigt folk som, nöjda med sin ringa lott, punktligt och troget arbetade på klostrets bästa.

Med dessa konverser satte cistercienserna sin prägel på den omgivande nejden; genom den stränga tystnaden lyckades de utestänga allt världsligt inflytande på ordern, som var och förblev en liten värld för sig.

I spetsen för konverserna stor konversmästaren. Han var munk och deras biktfader. En gång i veckan skulle han göra sin rond i verkstäderna och sjukhuset för att höra bikt och tala med de sjuka. Han skulle vara ett föredöme för konverserna i goda seder.

Familiaries

Till klostren hörde vidare en tredje medlemsklass de s k familiaries. De var tjänare, statare eller torpare. De bodde i klostrets närhet eller på lantgårdarna. De arrenderade jorden och betalade en årlig avgift som vanligen utgjorde naturprodukter som t ex råg, korn, havre, hö och smör.

Så länge som dessa "avgifter" betalades utgjorde de en riklig inkomstkälla för klostren.

"Pensionärer"

Lekmännen fick bosätta sig med sina familjer på klostergårdarna när de blev pensionärer. De fick deltaga i klostrets dagliga böner och gudstjänster etc. Men de var då tvungna att antingen donera jord eller pengar. Dessa förmåner var mycket eftersökta då de fick njuta av klostrets frid och hägn, medan deras barn undervisades av munkarna.

Många av dessa som vuxit upp runt klostret eller vårdats på klostergården mindes sedan detta i sina testamenten.

Klostrens ämbetsmän

Abboten

I spetsen för varje kloster stod en abbot. Alla övriga tjänstemän fungerade med hans fullmakt och utnämndes av honom. Han representerade klostret utåt där hans plats var näst efter biskoparna. Han hade ett eget hus, det s k abbotshuset. Han hade egna tjänare och ett eget kök. Han fick endast tilltalas i närvaro av en tredje man. Han förättade alla sakramentala funktioner. Över klostrets invånare hade han biskoplig uppsikt och domsrätt.

Priorn

Närmast abboten i rang stod priorn som när abboten var frånvarande var hans ställföreträdare i allt utom vid gudstjänsten och de sakramentala förättningarna som vigning av munkar. Han ledde allt som rörde arbete och övningar inom klostret. Genom att ringa i klockan kallade han bröderna till Kapitlet, gav tecken när de skulle tvätta sig, när måltiden skulle börja och sluta. Munkar och konverser sammankallades varje dag till hans kontor för att fördela arbetet. På abbotens befallning hörde priorn bikt och gav avlösning. Han vakade över att ordensreglerna följdes.

Underpriorn

Underpriorn ersatte priorn vid dennes frånvaro och hjälpte till vid utförandet av dennes åligganden.

Novismästaren

I spetsen för dem som genomgick provåret stod novismästaren som enligt reglerna skulle vara en gammal man. Han bodde i noviscellen. Han införde aspiranterna i klosterordningen, föreläste och förklarade klosterregeln för dem. Han ledde dem till kyrkan, kapitelsalen och arbetet. Han hörde deras bikt samt straffade dem vid försummelse.

Sakristanen

Sakristanen ombesörjde med sina två medhjälpare gudstjänstens yttre anordning. Han skötte klostrets klocka och belysningen. Han öppnade kyrkdörrarna på morgonen och stängde den på kvällen. Han bakade oblaterna. Han fick också rengöra kalken och sopa kyrkan.

Kantorn och underkantorn

Kantorn och hans medhjälpare underkantorn ledde var sin kör. Kantorn skrev dödsrullarna, läste dem i kapitlet och sände dem för att läsas i andra kloster. Han skrev ner alla viktiga saker som hänt i klostret. Han var klostrets skrivare och arkivarie.

Sjukvårdaren

Han hade naturligtvis uppsikt över "sjukhuset".

Syslomanen

Syslomanen eller källarmästaren förvaltade klostrets ekonomi. Han hade uppsikt över källare och visthus. Vid sin sida hade han ofta en undersysloman. Klostrets löpande utgifter och inkomster sköttes av honom och en gång i månaden var han tvungen att redovisa detta för abboten.

Skaffaren

Han hade tillsyn över matsalen.

Vad åt man ?

Hur föreställer man sig en medeltida munk? En fet storätare, röd i ansiktet, som man får se på film och TV? Eller en smal vegetarian, vilket var vad Benedikt rådde till? I själva verket var de flesta munkar varken det ena eller det andra. De åt enkel mat i måttlig mängd, tacksamma för att de slapp svälta som så många andra under medeltiden.

En del kloster byggde enorma kök, vilket får oss att ana att invånarna åt gott. I en del andra klostorsamhällen gick munkarna till överdrift när det gällde självförnekelse, eftersom de trodde att detta renade deras själar.

Kyrkan lärde att alla kristna skulle fasta under fastetiden samt på fredagar och före viktiga helger.

Man hade bara två måltider om dagen - frukost och middag.

Sett med våra ögon var klostermåltiderna i allmänhet enkla och kanske ganska långtråkiga. De åt vad deras jordbruk producerade - bröd och gröt, ost, ägg, frukt och färska och torkade grönsaker. De skulle inte äta kött om de inte var sjuka, men det struntade man ofta i. Man hade också oftast egna fiskdammar, så fisk åt man gärna.

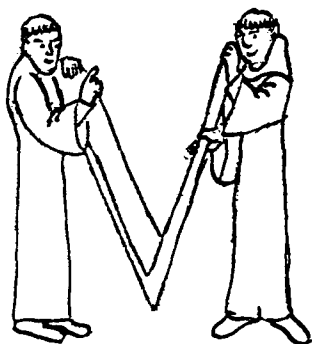
Till maten drack man ett svagt öl eller en blandning av vin och vatten. Alkoholerna dödade sjukdomsalstrande bakterier men var inte tillräckligt stark för att göra munkarna berusade.

Livet i klostret

Klostret stod under påvens beskydd, men inom klostermurarna var det abboten som var den verkliga påven. Han var den som bestämde och bröderna fick lyda honom blint utan att ifrågasätta hans beslut.

Varje morgon samlade han sina munkar i kapitelsalen. Härifrån gav han order om vad som skulle utföras under dagen. Någon skulle sköta gudstjänsten, andra deltog i praktiskt arbete. Stundtals satt munkarna i korsgången försjunkna i studier och meditation. Att skriva böcker hörde också till deras sysslor. Ständigt avbröt de fastställda bönestunderna klosterbröderna i sin verksamhet. Även under natten ringde klockan till dessa tidegärder och gav dygnet en speciell indelning.

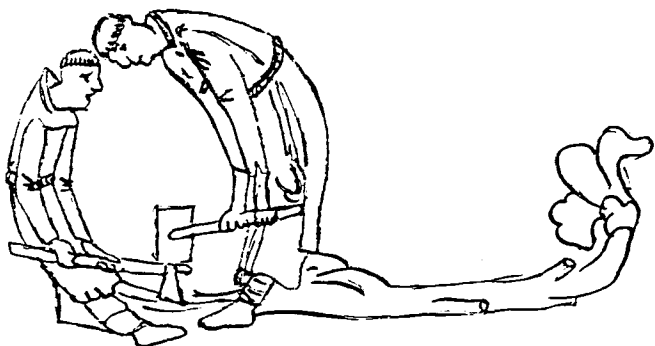
Några bilder ur klosterlivet, från handskrifter som förmodligen gjorts i klostret i Citeaux. De föreställer:

Två munkar som viker ihop en lång pergamentremsa för att göra en bok.

Lekmannabröder som skördar säd.

Lekmannabröder som hugger skog och röjer land i närheten av sitt kloster. Här skall det bli mer odlingsmark

Klostrets betydelse

Vad Alvastra kloster betytt som kulturcentrum för Sverige är något som idag är svårt att föreställa sig.

Cisterciensernas kyrkor var ju inte på något sätt församlingskyrkor och inte ens tillgängliga för allmänheten, utan var ju endast avsedda för klosterfolkets egna andakt. På ordens program stod inget missionerande eller yttre propaganda. Men givetvis har brödernas personliga fromhetsliv som tyst förebild haft en betydelsefull mission att fylla - och säkerligen även fyllt, innan rikedom och vällevnad trängde in innanför klostret.

Man tänker inte heller så mycket på att munkarna idkade teologiska studier och säkerligen också i viss utsträckning meddelade undervisning, och att klostret ägde ett av landets största bibliotek. Detta var ihopbragt genom köp, gåvor och avskrivningar. Tyvärr blev allt detta förintat vid reformationen så när som på ett par volymer.

Alvastra klostrets egentliga och utomordentligt stora kulturinsats ligger på ett helt annat plan: på samhällsutvecklingens och på det praktiska livets oändligt mångskiftande områden.

Cistercienserna var framstående ekonomer i en betydelsefull övergångstid från naturhushållning till penninghushållning. Hela deras mångsidiga verksamhet präglades av tre principer; rationalisering, disciplin och organisation, något som det svenska samhället under den äldre medeltiden i hög grad saknade.

Den första uppsättningen munkar och konverser kom ju från en av det dåtida Europas främsta kulturbygder och genom de besök abboten och hans följeslagare gjorde i Citeaux vid generalkapitlets sammankomster (- där ordens gemensamma angelägenheter behandlades) upprätthölls dessa förbindelser.

Klostret mottog på detta sätt ständigt nya kulturimpulser. Det var ju och skulle vara ett för yttrevärlden slutet samhälle, vars organisation var baserad på principen självhjälp; allt arbete skulle utföras av bröderna själva.

Bland konverserna måste det ha funnits representanter för de mest skiftande yrken och färdigheter: byggmästare och byggnadsarbetare, stenhuggare, träsnidare, hantverkare av alla de slag, jordbrukare, trädgårdsmästare, fiskare, läkare och sjukvårdare.

Till klostret sökte sig sjuka och behövande och klostrets gäststuga stod öppen för värfarare.

Klosterkyrkan bär ännu stenens svårförgängliga vittnesbörd om cisterciensernas, för svensk medeltida kyrkobyggnadskonst, banbrytande insatser som arkitekter och som förmedlare av nya ideer i fråga om valvslagningsteknik, murningsätt och stenbehandling. Deras rediga, enkla och strama arkitektur var i högsta grad funktionell och väckte säkerligen uppseende och diskussion på den tiden.

Flera av traktens kyrkor visar tydliga spår av påverkan från klosterkyrkan.

För det svenska jordbruket och dess binäringar, såsom husdjurskötsel och trädgårdsskötsel, har Alvastras betydelse säkerligen varit av revolutionerande art. På klostergården och i trädgården växte blommor och läkemedelsörter som t ex liljor, stockros, mynta, lavendel och malört för att nämna några.

Alvastra kloster har betecknats som "vår första trädgårdsskola", t o m vårt första lantbruksinstitut.

Heliga Birgitta och Alvastra Kloster

En kort tid levde den Heliga Birgitta och hennes man Ulf Gudmarsson (Hjorthufvud) vid klostret. Ulf Gudmarsson besökte S:t Jakobs grav i Compostella men insjuknade under resan, väl hemkommen till Sverige i början av 1340-talet slöt han sig till munkarna i Alvastra men avlade ej klosterlöftet. Han kunde ej tillhöra klosterorden i annan egenskap än som familiaris. Han dog år 1344 (Hans grav var beläget i det västligaste och största kapellet som låg på norra sidan av klosterkyrkan, hans gravsten finns numera på Statens Historiska museum. Den påträffades redan 1828 men har först på senare tid blivit undersökt).

Hans hustru Birgitta, Sveriges märkvärdigaste kvinna under medeltiden bodde på en gård norr om kyrkan. (På en kulle nordväst om klosterruinen finns lämningar efter ett hus, som hon troligen bott i)

Det var under den här tiden som hon började få uppenbarelser. Den intelligenta kvinnan drog väl en del logiska slutsatser och anpassade sina uppenbarelser därefter, vilket övertygade munkarna om hennes märkliga förmåga. Flera av munkarna sökte sig till henne med både andliga och mera vardagliga problem. En munk blev "botad" efter 30 års huvudvärk, sannolikt nervös spänningshuvudvärk. Ibland använde hon sina ingivelser till att läxa upp klostrets invånare. En av påven bannlyst person begravdes av en prior i klostret. Birgitta som ogillade detta fick genast en uppenbarelse och förklarade att begravningsföretaren var den som först skulle komma i jord efter den bannlyste. Priorn blev besatt av skräck inför spådomen och avled efter fjärde dagen, antagligen av en hjärtattack.

Genom sina uppenbarelser styrde hon munkarna och påverkade klostrets angelägenheter. Märkligt nog hade Birgitta tillträde till klosterkyrkan, som normalt var stängd för utomstående.

Hon anförtrodde sina uppenbarelser för sin skriftefader - underpriorn i Alvastra; Petrus Olai som översatte och skrev ner dem på latin.

Man antar att klosterkyrkan i Alvastra med sin stränga arkitektur påverkat henne vid planläggningen av hennes egna kyrka i Vadstena, även Alvastra är ju "av slät gärning; ödmjuk och stark".

Klostret

Munkarna hade inte fått sin klosteranläggning i Alvastra utan stor uppoffring. Flera tusen ton sten släpades fram under byggnationen, som pågick i 42 år innan klostret kunde invigas. Kalkstenen som var det huvudsakliga byggmaterialet bröts i Borghamn och fraktades den drygt en mil långa vägen till Alvastra. Mängder av sten höggs sedan för hand till geometriska former.

Arbetsglädjen förbättrades knappast av att arbetshandskar var förbjudna. Men det blev rejäla byggnader, som kontrasterade hårt mot den omgivande bygdens enkla trähus. Någon större utsmyckning tilläts dock inte. Dörrarna skulle vara vita eller omålade. Färgat fönsterglas var förbjudet. Skulpturarbeten och målningar var också det otillåtet. Över korsgången fick det inte finnas något stentorn utan endast en takryttare av trä.

Anläggningen uppfördes efter ett av cistercienserorden bestämt mönster, där ett visst antal hus med bestämda funktioner skulle ingå. Vi kan därför få en god uppfattning om vad ruinerna en gång varit när de jämförs med något av de kvarvarande cisterciensklostren på kontinenten. Utöver kyrkan ingick två stora flyglar, inrymmande arbetsrum, sovsalar och kapitelsalar. Mellan flyglarna fanns kök och matsalen. Vidare fanns det gäststuga, portvaktstuga samt olika slag av ekonomibygnader. Till klostret hörde också en sjukstuga.

Alvastra Kloster (Byggnaden)

Cistercienserna var framstående byggmästare. De har stor förtjänst i utbredandet av den från Frankrike härstammande gotiska byggnadsstilen. De har till och med kallats "Gotikens missionärer".

Eftersom cisterciensklostren uppfördes (dock endast munkklostren) enligt vissa föreskrifter och regler kan man utan några större svårigheter rekonstruera anläggningen och ange de olika delarnas och rummens användning - även när det gäller en så illa medfaren anläggning som Alvastra Kloster.

Kyrkan hade fyra portar; en för munkarna, en för konverserna, en som förde direkt ut mot klostergården och så den fjärde som kallades "de dödas port" genom vilken man bar ut den döde till kyrkogården efter dödsmissan i kyrkan.

I klosterkyrkan fick inga andra personer begravas än kungar, drottningar, ärkebiskopar och biskopar. Denna regel följdes så strängt i början att man byggde speciella gravkapell bredvid kyrkan. Men snart öppnades kyrkorna för medlemmar av de förnämsta ätterna i landet som fick sina gravkapell där.

Från kyrkan gick det två trappor upp till munkarnas respektive konversernas sovsalar.

Genom munkarnas port kom man ut i korsgången som var en bekväm förbindelse mellan klostrets olika delar framförallt vid dåligt väder.

Östra flygeln

I den östra flygeln låg kapitelsalen. Varje morgon samlades munkarna här till "kapitel" eller vid andra tider för viktiga förhandlingar. Närmast söder om kapitelsalen låg en smal korridor som förde från korsgången ut till den yttre klostergården i öster och samtidigt utgjorde den munkarnas samtalsrum. Ovanför den var det sovsal.

Närmast i söder följde så ett rymligt rum, ett samlings- och arbetsrum för munkarna. Där var också med all säkerhet klosterbiblioteket inrymt.

Den östra längans övre våning var upptagen av den stora sovsalen med ett förrum längst i norr över sakristian. Här uppe hängde en klocka i vilken man ringde för bön.

Södra flygeln

Det första rummet i öster var munkarnas värmekammare. I dess bottenrum fanns en stor spis. Rummet närmast i väster var munkarnas matsal. Snett utanför matsalsdörren på andra sidan korsgången ledde en dörr in till tvätthuset, en fyrsidig liten byggnad uppskjutande mot gården. I dess mitt stod ett stort tvättfat av sten. Vattnet kom säkert i en ledning från den strax utanför husets västra mur liggande gårdsbrunnen och efter användningen fick det rinna genom fatets bottenhål ned i en avloppsbrunn.

Västra flygeln

Den fjärde längan, konversernas (arbetsmunkarnas) flygel hade liksom munkarnas en korridor, som förde ut till den yttre gården och vid sidan härom en trappa som ledde upp till

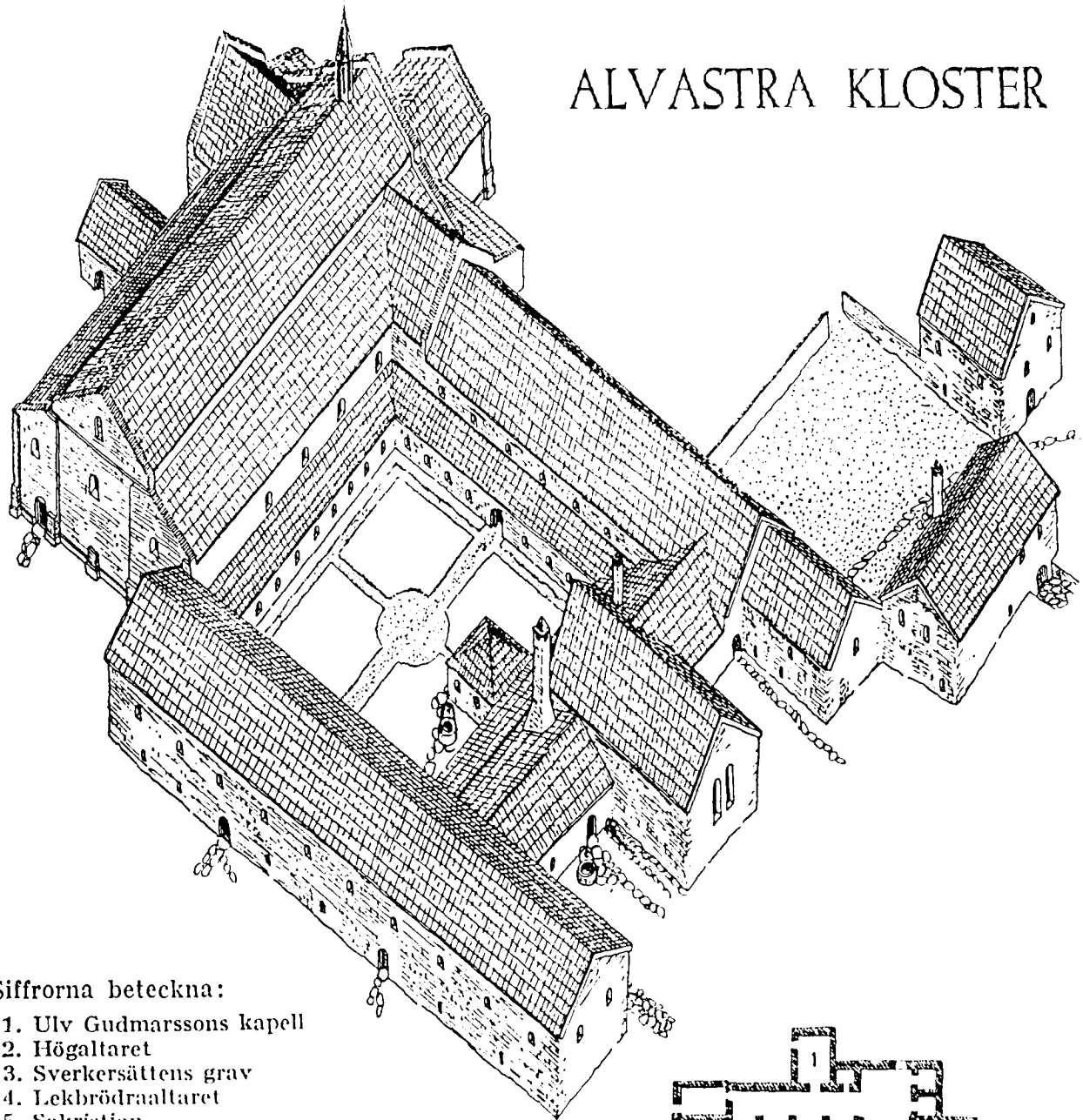
Sovsalen. På ömse sidor härom låg kapitelsal, matsal, arbets- och magasinlokaler m m. Övervåningen upptogs av den stora sovsalen.

Alla dessa här beskrivna byggnader och rum grupperade sig omkring den inre klostergården. Men det fanns även anläggningar utanför. Invid och tillbyggd östra flygeln låg abbothuset. Norr om abbothuset låg, innanför en hägnadsmur en del timmerbyggnader med ej närmare känd bestämmelse och något längre mot öster åtminstone två byggnader av sten gäststugan och sjukhuset.

I sänkan nordväst om klosterfyrkanten låg fiskdammar, i väster och söder ekonomibyggnader såsom stall, ladugård, magasin, verkstäder av alla slag och trädgårdsanläggningar.

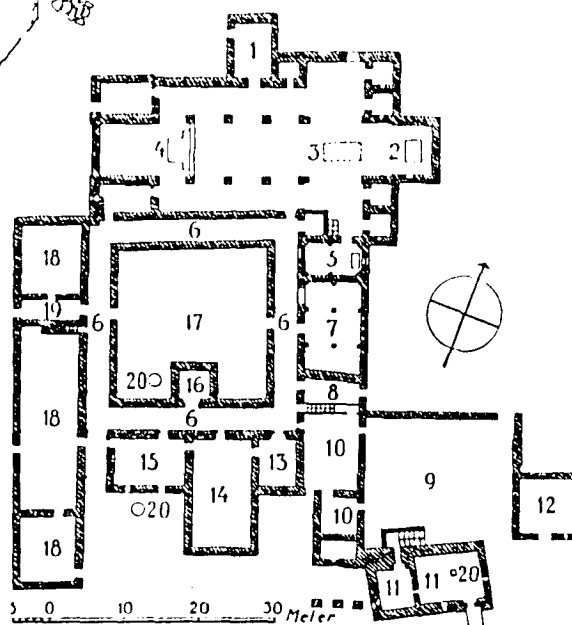
Allt detta omslöts av den stora, yttre klostermuren i vars västra del klosterporten med sitt lilla vakthus brukade ligga. I söder nere vid Ålebäcken hade klostret slutligen sitt garveri. Den platsen kallas ännu Skinnarvrån - närmare dess utlopp låg tegelbruket och vattenkvarn och vidmyningen slutligen en liten hamn.

ALVA STRA KLOSTER

Siffrorna beteckna:

1. Ulv Gudmarssons kapell
2. Högaltaret
3. Sverkersättens grav
4. Lekbrödraaltaret
5. Sakristian
6. Korsgången
7. Kapitelsalen
8. Korridor och parlatorium (samtalsrum)
9. Abbotsgården
10. Arbetsal. — I övervåningen över 7, 8 o. 10 dormitorium (sovsal) för munkarna
11. Ekonomirum i abbotshuset. — I övervåningen abbotens bostad
12. Gäststuga eller sjukhus
13. Calefactorium (värmekammare)
14. Refektorium (matsal)
15. Köket
16. Lavatorium (tvättrum)
17. Den inre klostergården
18. Rum i konversflygeln. — I övervåningen dormitorium (sovsal)
19. Korridor
20. Brunnar

Rekonstruktion av klostret visar anläggningen sådan den torde ha sett sig i utbyggt skick. Teckningen av Ivar Andersson i början av 40-talet.

Alvastra Klosters Godsinnhav

Klostret var sedan mitten av 1100-talet en betydande jordägare. Det fanns åtminstone tre olika ursprung till klosteregendomarna:

- Gårdar som stammar från de tidiga kungliga fundationsdonationerna (den jordegendom som t ex klostren erhöll vid sin grundläggning som ekonomisk försörjningsbasis). I detta fall rör det sig om egendom som Alvastra kloster innehade i närmare 400 år.
- Av klostret initierade nyodlingar på tidigare obebodda eller glest befolkade områden.
- Gårdar som kommit i klostrets ägo genom testamentgåvor och panter under hög- och senmedeltiden eller genom köp och byten, till följd av en aktiv godspolitik från klostrets sida.

År 1540 (klostret var vid denna tid upplöst som religiös institution, men dess godsmassa hölls fortfarande samman) fanns det 224 hemman som räknades under Alvastra.

Gårdarna var indelade i tolv rättardömen (en förvaltningsenhet för landbogårdar tillhöriga ett storgods. Ett rättardöme omfattade vanligen ett par socknar. Fick ofta sitt namn efter den huvudgård avraden levererades) med en huvudgård för varje. Cirka hälften av gårdarna låg i Östergötland, främst i Tåkernbygden. I (Västra) Tollstads rättardöme fanns mer än en femtedel av klostrets underlydande hemman. Tollstads rättardöme var också det i särklass största.

Klostret ägde nästan 60 hemman i Småland, vilket motsvarar en fjärdedel av godsmassan. Nästan alla låg i de nordliga häraderna (Norra och södra Vedbo, Vista och Tveta) - det fanns t ex ett rättardöme för såväl Visingsö som Gränna.

En femtedel av klostrets gårdar låg på västra Vätterstranden, i rättardömena Gräsas och Fågelås. Dessutom fanns några gårdar i centrala Västergötland och Värmland.

Fram till 1200-talets andra hälft stöddes Alvastra kloster främst av donatorer med anknytning till kungahuset. Detta gällde särskilt den Sverkerska ätten, men även den Erikska ätten och Bjälboätten gynnade klostret.

Från och med 1260-talet ökar andelen enskilda frälsepersoner bland donatorerna. Ofta förbands gåvorna med villkor om gravplats och garantier för livstidsuppehälle. Dessutom bedrev klostret självt en aktiv jordpolitik genom förvärv och byten.

Alvastra klostrets jordinnehav kunde delas in i tre olika grupper:

1. Områden på slätten söder om klosteranläggningen. Här ägde klostret samtliga hemman i flera byar så att en geografiskt sammanhållande domän bildades, helt fri från andra jordägare. Området var uppodlat och bebyggt redan under järnåldern och vid munkarnas ankomst fanns här en etablerad bosättning. Ytterst få återkomsthandlingar förekommer och inget tyder på att klostrets dominans i området var resultatet av en aktiv jordpolitik under hög- och senmedeltiden. Troligen erhöll

Alvastra Kvarnar

De svenska cistercienserna var inte endast intresserade av jordbruk, de bedrev även handel, sysslade med järnhantering, hade stationer för havsfiske och fasta fiskeverk i särskilt värdefulla strömmar. Alvastra kloster hade t ex både ett ål- och ett laxfiske i Motala Ström.

Den viktigaste binäringen var kanske ändå kvarnverksamheten. Vid medeltidens slut ägde klostret sex kvarnar eller kvarnströmmar enbart i Östergötland. Av de medeltida breven framgår att klostret hade kvarnar långt tidigare.

Redan på 1220-talet hade munkarna en kvarn i ån mellan Kyrksjön och sjön Botten i Kråkdomänen på västra Vätterstranden. Det finns även flera brev där enskilda personer donerade kvarnar till klostret. År 1240 testamenterade t ex en Helena Sverksdotter en kvarn i västliga delen av Hornån.

Alvastramunkarna hade tidigt kvarnar i Mjölby och i början av 1300-talet erhöll man ytterligare en kvarn vid detta kvarnställe av en Torgils Dyaank. År 1282 donerade Ingeborg i Glänås bl a gården Nodeby med kvarn till Alvastra kloster.

Klostret hade således redan i början av 1200-talet flera kvarnar som låg på betydande avstånd från själva klosteranläggningen. Det fanns dock ett vattendrag på själva alvastradomänen som låg mycket centralt i förhållande till klostrets jordinnehav, nämligen Ålebäcken.

Ålebäcken var dock ett ganska litet vattendrag och kunde inte mäta sig med forsarna i Mjölby eller Horn.

Det har säkerligen funnits flera generationer kvarnar i Ålebäcken. De två kvarnstenarna som är synliga idag och fundamenten till vattenrännor och stenskoningar är rester från senare tider. Det nuvarande bostadshuset, som finns i områdets västra del, har ursprungligen tillhört den sista kvarnanläggningen. Ålebäcken och Alvastra kvarn fungerade som vattendriven mjölkquvarn ännu in på 1930-talet.

På slutningen ovanför kvarndammen finns en mängd bränt tegel och bruk, möjligen rester efter en tegelugn. Vid utgrävningar fann man resterna efter en anläggning med slarvigt uppförda murar, huvudsakligen av tegel. Teglet som påträffades var av medeltida slag, bl a formtegel till valvribbor och andra speciella byggnadsdetaljer. Anläggningen daterades till senmedeltiden och ansågs även den ha tillhört Alvastra kloster.

Rester efter en byggd stenpir går från åmynningen till det lilla skäret utanför. Stenpirens ålder är inte känd, men den finns med på en karta från omkring 1640. Stenen har troligtvis tagits från sjöbotten söder om piren där området är helt fritt från sten.

Troligtvis har piren ursprungligen anlagts av klostret och fungerat som klostrets egen hamn. Sannolikt har hamnen använts vid klostrets transporter av kalksten från kalkstensbrottet i Borghamn, norr om Omberg.

Klostrets förfall

År 1312 härjades hela klostret av eld och enligt en samtida krönikör brann det ner helt och hållet.

Under digerdöden 1350 dog 33 munkar och säkert minst lika många lekbröder i klostret.

År 1415 drabbades klostret återigen av en svår eldsvåda. Denna gång uppstod elden i abbotshuset och lade åter en stor del av anläggningen i aska.

I hela 383 år läste munkarna sina mässor i Alvastra sedan kom den mäktige Gustav Wasa och han hade en annan åsikt om klosterlivet. Klostret skulle stängas - det låg i linje med den nya protestantiska läran.

Klostret var rikt och när Gustav Wasa behövde pengar till sina krig, gjorde han sin sak grundligt. Han skattade kloster och kyrkor på dess gods och gull. Klostret upplöstes och munkarna skingrades, en del av dem vände kappan efter vinden och blev snabbt omvända för att sedan få bli präster. (Den siste abboten i Alvastra innan det stängdes 1527 blev Torkil)

Ska sanningen sägas så rådde vid den tiden ett andligt förfall i klostret p g a dess rikedomar. Varje donation av gårdar skulle årligen beskattas och då gårdarnas antal var flera än årets dagar, kan man tänka sig resten. Munkarna var inte heller längre så väl sedda, reformationen var en orsak.

Åren gick och slottet i Vadstena började att ta form. Mängder av sten behövdes för bygget men Gustav Wasa visste varifrån den skulle tas. Han gav order om att sten skulle hämtas ifrån Alvastra men att kyrkan skulle sparas. När Gustav Wasa tagit vad han behövde så tog andra vid.

Per Brahe lät också forsla bort sten från Alvastra för byggnadsarbeten på Visingsborg, hans ståtliga palats i Grännatrakten.

Karl X Gustavs planer att förvandla klosterruinen till en militärakademi kom aldrig till utförande.

Under 1700-talet var klostret tillräckligt förfallet för att tilltala detta århundrades svärmeri för romantiska ruiner. Men förstöringen fortsatte, år 1797 kom västgötarna och ville bryta sten till sin blivande kyrka i Hjo vilket emellertid avsågs.

Först på 1800-talet fick man upp ögonen för klostrets värde som historiskt minnesmärke.

Utgrävningarna

Det medeltida Alvastra blev föremål för tämligen omfattande arkeologiska utgrävningar. Vid 1800-talets mitt gjorde Leonard Rääf en första tämligen amatörmässig undersökning vilken 1893 följdes av en del undersökningar av R Enblom. De egentliga utgrävningarna av den omfattande klosteranläggningen påbörjades i början av seklet, genom insatser av den för sin tid framstående arkeologen Otto Frödin (1881-1953). Han började sina utgrävningar av olika medeltida lämningar i Alvastrabygden 1916. Först under 1921 påbörjade han utgrävningarna och restaurationen av klosterruinen, som skulle komma att ta över 30 år i anspråk. Över 30 000 föremål hittades i klostrets anläggningar, vilket avslöjar åtskilligt om munkarnas liv liksom den medeltida kulturen rent allmänt.

Otto Frödin försökte påvisa att de påträffade lämningarna hade en koppling till Sverkerätten. Han gick till och med så långt att han ansåg sig ha funnit den väg som Sverker den äldre färdats på när han blev mördad år 1156 samt den plats där mördaren avrättats genom att bli nedsänkt i kokande bly. Senare utgrävningar har dock visat att när det gäller avrättningsplatsen istället rör sig om en megalitgrav från stenåldern.

Frödin tolkade även andra påträffade lämningar på ett tämligen tendentiöst sätt, vilket tydligt visar hans ambition att hitta de sägenomspunna platserna med koppling till Kung Sverker den äldre och hans död.

Han var därför framförallt intresserad av enskilda objekt och monument. Frödins benämningar på de två platser som han främst undersökte, dvs "Sverkerskapellet" och "Sverkersgården" är också ett tydligt uttryck för hans tolkningar.

Dessa namn lever kvar än idag och det är först på senare år som området blivit föremål för nya undersökningar med delvis nya tolkningar som följd.

Sommaren 1992 påbörjades det tvärvetenskapliga forskningsprojektet "Det medeltida Alvastra". Projektets målsättning var att studera Alvastra kloster i ett större sammanhang, som en del av kulturlandskapet och anknyta till frågor kring ekonomisk och social organisation i området före och efter munkarnas ankomst samt kring problemen som rör klostret och dess roll i den medeltida statsbildningsprocessen.

Projektet har bl a påbörjat en systematisk kartläggning av den medeltida bebyggelsen i området med hjälp av både skriftligt källmaterial och olika fältinsatser. Ambitionen var att studera Alvastra kloster i ett kontinentalt perspektiv och projektarbetet skedde därför i kontakt med internationella cisterciensforskare.

Klostret idag

I samband med Alvastra Klosters 750-årsjubileum den 6 juni 1993 invigdes en "medeltida kulturstig" som berättar om Alvastraområdet och sätter in klostret i ett större sammanhang. Stigen passerar olika medeltida lämningar med anknytning till klostret och till den i Östergötland förankrade kungadynastin, Sverkerätten.

Idag kan man även ströva runt i ruinen och den återuppståndna örtagården. Begivenheter under sommarnätterna är midnattskonserter och krönikespel som uppförs i ruinen. I krönikespelen (som pågår under en vecka varje sommar) skildras traktens historia vid klosterruinen av amatörskådespelare.

Källförteckning

Hall Frithiof : Allmän Klosterhistoria

Swartling Ingrid : Alvastra Kloster

Petersson Conny L A : Ruiner i Alvastra

Holmström Marie och Tollin Clas : Det medeltida Alvastra

Mac Donald Fiona och Wood Gerald : Medeltida Kloster

Strövtåg i Lysingsbygden

Den Svenska Historien del 3

Alvastra klostets sigill.